

Николина Коњевић

РЕФЛЕКСИВНИ ДОМЕТИ „КРИЛАТЕ ГРУДВЕ ЗЕМЉЕ” ВЕЉКА ПЕТРОВИЋА

Судбинска кривуља живота Вељка Петровића оцртана је једном неуобичајеном појавом – „стваралачком делатношћу до самога гашења”. Легавши у болесничку постељу испустио је перо из руке. Тако је готово у потпуности сједињено телесно трајање и духовна свежина аутора. Почетак његовог стварања се подудара са почетком века, а завршетак са седмом деценијом живота. Између тих временских одредница стоје три историјска раздобља јасно подељена са два светска рата која представљају споне за прелаз у нове облике друштвеног и државног живота. Поменута раздобља су нашла одраз у целокупном делу Вељка Петровића, као и његова личност, „јер се време одблескује у делу колико је човек уроњен у њега”.

Имајући увид у његово целокупно дело, жанровски веома разуђено, од велике важности је сазнање да је Вељко Петровић себе првенствено доживљавао као песника. У једном од својих текстова о књижевности наглашава да „књижевност обухвата у првом реду поезију у ужем смислу”, а у дефиницији поезије наводи да „песништво без обзира на језике садржи изјаве о осећаним појавама, или осећајне изјаве о појавама природе, света, живота, које казују истине, опште истине, иако се тичу неког сасвим особитог, чак наоко, изузетног случаја”. У овим теоријским одредницама датих појмова проналазимо кључ за отварање поетике Вељка Петровића.

У књизи „О књижевности и књижевницима” Петровић каже да „песник мора бити узбуђен да би и друге узбуђивати могао, а прави поет се, ипак, неће узбуђивати ма чиме, што по његовом расуђивању није значајно за човека”.

Шта је то од значаја за Вељка Петровића? Од елементарног значаја је, према Петровићевом мишљењу, првенствено судбина заједнице људи у којој се песник родио, одрастао и формирао у човека, борца и ствараоца. Земља је основна категорија у свим областима Петровићевог стваралаштва. И кад пева, и кад приповеда, и кад говори, земља и човек на њој су свеприсутни. „Он је реч земља”, написала је Исидора Секулић у једном од својих текстова. Везан је за земљу вишеструким нитима: рођењем, осећањем и својим погледом на свет. Земља за Вељка Петровића није само физичка и етнолошка, већ и етичка категорија. Бити моралан, по његовом мишљењу, значи живети у складу са природним законима.

Посматрајући живот и дело Вељка Петровића учавамо једну специфичну двојност. Као да је истовремено стајао на две обале исте реке. И песник и приповедач, „комбинација ретка и лепа”, износи Скерлић у својој последњој реченици о Вељку Петровићу. И као песник и као приповедач везан је за преломна историјска раздобља. Песме и приповетке из предратног раздобља су веома живописне, и пуне свежине. Аутора занима углавном оно што је посебно и индивидуално. Већ пред рат код њега се осећају промене у певању, које ће се после рата потпуно извршити. Његова поезија ће постати сталоженија, више сажета, али знатно дубља и шира. Као сведочанство и нама једина потврда за наведене закључке јесу позне збирке Петровићеве поезије „Невидљиви извор” и „Крилата грудва земље”. Мало је радова о песмама Вељка Петровића насталим после Другог светског рата. Као да су намерно занемарене или случајно испуштене из пера књижевних критичара. „Познице” овог песника нису наишле на позитиван одјек шире књижевне критике.

Миодраг Павловић у свом огледу написаном 1974. године даје једно од могућих образложења о питању репутације нашег песника након Другог светског рата. Он наводи да је Петровић показао своје „врсно мајсторство” у оквирима поетике пред Први светски рат, но после рата „он чини редак и неуобичајен заокрет”, опредељује се за десетерац, за разлику од осталих песника који пишу у формама које нису римоване. Можда је управо у овом разликовању и коб Петровићеве послератне репутације. Да ли је то што Петровић чини „заокрет”, или он само наставља даље, нападајући се на истом „невидљивом извору”?

У односу на нове песничке форме, Петровићева поезија одудара својом аутентичношћу, односно призвуком народне поезије. Веза са традицијом, која је у основи његовог стваралачког мишљења, налази

се у првом плану. Вељко Петровић није себи крчио пут до шире читалачке публике преко десетерца. Песнику његових размера у време животног сумрака нису били од важности репутација и одзив читалаца. Он је својим поетским опредељењима покушао да промовише и сачува тип нашег словенског песника у време кад се концепција поезије и песника преображавала.

Павловићев оглед износи и похвале позном Петровићевом песничком говору који „поново налази способност кондензације”. „Није само песнички израз Вељка Петровића последњих година измењен”, већ се и његова мисаоност продубљује, постаје личнија и оригиналнија, рефлектована дугим животним искуством и аутентичнијим поимањем положаја човека у историји и простору. У овај суд уверићемо се читајући „Крилату грудву земље” и уочавајући њене рефлексивне домете.

Да би се што потпуније доживела мисаоност овог песника, неопходно је навести главне елементе великог уметничког дела. Поред имагинације и снажне емотивности, мисаона дубина је једна од његових главних компоненти. И сам Петровић је сматрао да је свако велико уметничко дело испуњено великим мислима или неком филозофијом, што је посведочено његовим ставовима изреченим у разним приликама и поводом разних уметника. Свој поглед на свет Вељко Петровић је изложио у својим делима на један несистематичан начин. Да би се успешно отворила његова поетска врата, неопходно је познавати његове филозофске ставове. У његовој поезији идеје су дате непосредније, као мотиви за поједине песме и у њима је мисаоност израженија, док су у прози чешће биле основа за формирање и обликовање приповедака, где су поред садржинске имале и формалну функцију.

Петровићев поглед продире дубоко у душе људи, паралелно пратећи понашање животиња и живот биља. Драган Јеремић у свом огледу наводи да Петровић није задивљен сталним напретком цивилизације којим су били очарани многи уметници. По мишљењу Драгана Јеремића, такав поглед на свет је близак тзв. LEBENSPHILOSOPHIE, филозофском правцу који у односу живот–сознање даје предност животу. Иако није био под директним утицајем овог правца, Петровићев поглед на свет му је близак по неким својим карактеристикама. Једна од особености тог погледа је одсуство следећих крајности: нема обожавања машинске цивилизације и човекове вере да ће својим интелектом овладати светом, нити има трансценденције. За њега је највећа вредност живот на земљи са свим његовим манифестацијама. Исидора Секулић је на једном месту записала да Петровић „непрестано виче да му је живо милије од бесмртнога”. Његова апологија живота није само апологија људског живота, већ апологија целокупног органског света, од човека, преко животиња до биљака. Све је у Петровићевој концепцији јединство разних форми, све је „из истог силовитог вира”.

Свест о јединству са свим стварима света, живим и неживим, представља у делу Вељка Петровића осовину око које се окрећу многе теме његових песама. По његовом мишљењу, људи, животиње и биљке егзистирају и понашају се на исти начин, као елементи истог система. Њега као писца, пре свега интересује оно што спаја све појаве у јединствену целину. То постојање у целини, по његовом мишљењу је једина бесмртност и њу поседују сви елементи који чине ту целину. Вељко Петровић, и као песник и као приповедач, у свему непрекидно тражи и налази „знаке истоветности свега што живи”. Такав став Петровић је заступао током целе своје књижевне каријере и спроводио га у својим делима.

Следећа идеја од важности за разумевање његовог стваралаштва је присуство живота у свему што постоји. Сматрао је да је живот исконска појава присутна у свему, чак и у стварима које сматрамо мртвима. Имао је интуицију за оно што се не може видети очима, и сматрао да нам појаве у области нижег живота могу открити неке битне црте вишег, па и људског света. Пошто све што постоји испуњава исте законе, у визији света Вељка Петровића животињски свет се рефлектује у људском и обрнуто, а оба се рефлектују у биљном свету и он у њима. У функцији оваквог погледа на свет приказаће многе људске особине у аналогiji са животињским и биљним врстама.

У хијерархији Петровићевог света, својом хармонијом, лепотом и добротом биљке надмашују и људски и животињски свет. И кад говори о природи и њеној савршености пре свега мисли на свет биљака. У природи влада хармонија које нема много међу људима. Хармонија, по његовом мишљењу, не лежи у будућности, него у далекој прошлости, изван људске свести. За Вељка Петровића је илузорна нада да ће човек моћи да овлада „свесилном природом”. Човека доживљава као сићушан део природе и сматра да је трошна свака његова нада да ће њоме овладати. Као једини излаз исказује се мирно трпљење и живот приклоњен природи.

Поглед Вељка Петровића у основи носи на себи печат сељачког, ратарског, земљорадничког погледа на свет. Његово духовно порекло је у сељаштву, у вековном искуству човека у додиру са земљом, животињама и биљем, у једном од најстаријих, најдубљих и најкориснијих искустава. Једна од илустрација духовног порекла нашег песника је и наслов његове последње збирке песама „Крилата грудва земље”. Насловном синтагмом није именована ниједна појединачна песма, што упућује на песникову тежњу да овој слици прида шире поетско значење. Не само у шеви, већ и у равници, бразди, жити, плавој ведрини видимо идејно упориште и основну грађу Петровићевог поетског света. Све је овде повезано наоко невидљивим нитима и чини простор у којем се креће његово дело.

Одмакавши се страницу даље од наслова наилазимо на прву песму названу „Реч и камен”, у којој су видљиви трагови романтичарске инспирације и вера у „реч – свемоћну олујину”. Реч је први појам који наш песник бележи у самом наслову песме, и не случајно. Поставља питање трајања и наводи две могућности избора: реч или камен. У првим двома строфама одређује наведене појмове. Реч је израз и оваплоћење мисли, „невидљиви извор” песников, она „невидна крене, стовидна набуја, обара стене, – свемоћна олуја...”, и у мисаоној концепцији нашег песника представља апсолут. Читајући наведене стихове слутимо одговор, и налазимо га у последњој строфи: „тек твоја реч! – у мртвилу нов живот ствара, твар тупа њоме проговара. И Мир и Немир у њој бдију, у хелијицу свемир збију, Никад и Вечно, Све и Ништа, у њој нађу уточиште.”

Прочитавши песму до краја, уочавамо Петровићеву моћ у превазилажењу општости теме, и изузетну способност за обликовање особених песничких исказа. Чудесне су и удаљене путање којима путује песникова реч строфама ове песме. Све је обухваћено са неколико пажљиво одабраних појмова у јединствену слику постојања изложено у наведеним стиховима.

Један особен рефлексивни домет откривамо читајући песму „Разговор са сивом птицом”, која представља једну од најкомплекснијих творевина ове збирке. Песник нас доводи у недоумицу слојевитим значењем и самом поетском архитектуром. Након неколико узастопних читања откривамо многе тематске оквири и слојевитост културног и језичког памћења нашег песника. Као да је у једном даху пожелео да реши многа питања и да се ослободи трагова минулих времена кроз песму. Птица, чест јунак и симбол песника, уједно је и главни актер ове песме. У самом наслову одређена је дијалогска форма говора, присутна у већем делу Петровићевог опуса.

Песник разговара са птицом која није случајно сива, њена боја је одраз животног искуства, минулог времена и тадашњих прилика. Посебан је и моменат њеног слетања, у предвечерје, над „артијом још чистом, без повреде”, птица долеће код нашег песника као исповедник, да измами његово мишљење и коначан суд. У разговору са сивом птицом песнички субјекат се позива на претке правећи поређење нашег и предачког доживљаја света: „Не разбирам ти, грабљивице, мисо, далеко нас је разметнула повест... моји су стари још читали шаре, у чаши цвета, на прстену гује, у срца људи ронили без речи, шакама голим захватили ћуди облака, ветра, а очима пустим бројали звезде и смену еона – а ја још само нагађам и бунцам...”

Између ових стихова осећамо слојеве протеклог времена које се сабило између песничког субјекта и његових предака. Предачки језик, језик природе, постаје неразумљив садашњици. Од њега је остало са-

мо „нагађање и бунцање”, горка самооптужба и прекор века. Песник своју оптужбу тадашње генерације претаче у птичији кликтај, и из њених уста поставља питање пуно прекора: „Колико вас оста?”. Песник наставља своју критику усмеравајући је ка онима који губе осећај за праве вредности. У последњој строфи песник износи похвалу „немом, невидном јунаштву”, називајући себе „манитим дијаком” који „челичне але не чује шкргут, ни незаситих дробова бректање”. Похвалу упућује „безименим заљубљеницима мисли” који „миг трајања свог смртног бића супротставља немани без обима”.

У песмама „Сфинкс”, „Свемир”, „Слово” и „Мисао” наилазимо на продубљенију мисаоност. Оно што је заједничко наведеним песмама је запитаност над неизвесношћу човековог положаја у природи и историји. У песми „Сфинкс” писаној у Његошевом десетерцу, песник износи своје погледе на савремени свет, дајући нам преглед човековог положаја из више аспеката: из успеха и новоосвојених моћи, и из аспекта моралне декаденције. Уочавамо песников подсмех новој цивилизацији и „обожавању убрзаног ритма живота”. Затим, песник критикује моћ коју људи постижу кроћењем природних сила, које као негативну последицу носе кризу морала. Вељко Петровић се не одушевљава снагама интелекта које настоје да овладају природом. „И Сфинкса је време завејало”, саопштава песник дајући тиме један од могућих одговора на запажене промене у свету и људима. Време „што се над све земаљско наднело” чини своје, неког завејава у „мрачно подземље”, док друге, оне подложније, обликује.

У стиховима ове песме, као и у „Разговору са сивом птицом” наилазимо на дијалошку форму и сличну идејну концепцију. Сфинкс „из утробе земље проговара”, а „садашњост – ромор слути, ал га не разбира”. Сфинкс и сива птица имају слично полазиште, припадају истом свету, свету „старине последње несталих шума”. Посматрајући паралелно поменуте две песме, уочавамо наизменично смењивање двају различитих светова, и неминовност онога што долази.

Песма „Свемир” као да се надовезује на поменуту тежњу песничког субјекта из „Свинкса”. Над рефлексивним дOMETИМА ових песама песник успоставља извесну равнотежу између човекове немоћи да мишљу домисли „обим без обима” и непрестане тежње за остварењем поменутог циља. У првом стиху песме објашњен је појам свемира дат у наслову: „Свемир – од чије само пуке представе скучене наше прште лобање!”, и могућност људског бића пред „том грдосијом”. Сама интонација, поред семантичког избора, избија у први план. Бескрајно су сликовите и звучне његове слике, прожете дубоком мисаоношћу и запитаношћу песника над човековом судбином. „Вечита питања” песник сагледава кроз сопствену призму. Све је у овим песмама „тихи самоговор, реч окренута себи самој, интима једне мисаоности”.

У песми „Свемир” је дата и Петровићева концепција човека који је, упркос свим тежњама, „одвојено, дробно, смртно биће!” којем сазнање није „венац победан”, већ „трн уплетен у ташти ловор-лист”. Песмом „Слово” Петровић као да мири претходно поменуте песме, и даје одговор на питање постављено на почетку збирке: „Не одмиче у простору ни време, нит се простор у времену мења. Све је то исто, непролазно, вечно”.

Својим мисаоним дOMETИМА наш песник уступа почасно место у обема позним збиркама. И „Невидљиви извор” и „Крилата грудва земље” имају своју „Мисао”. Друга „Мисао” објављена је пре појаве „Крилате грудве земље” у Летопису 1963. године, док прва излази први пут у „Невидљивом извору”. Ове песме потврђују мисаону зрелост аутора и способност за суочавање са истином. Мисао је, не само главни јунак, већ и основна компонента Петровићевог система вредности.

„Сред свега трошног – чврста само ти, сред свега спутаног – ти једина слободна... Ти подносиш ту вечност и безмерје”, упућује Вељко Петровић химну мисли, али не заборавља човека, њеног родитеља, који своје место на шару земаљскоме поседује захваљујући управо њој. И у другим Петровићевим песмама мисао је присутна у различитим контекстима. Налазимо је у једном од четири прозна записа колико их садржи ова збирка, у којем се човек као мисаоно биће налази на супрот зверкама, јер он иде „за тугом, за мислима својим”.

Прозни записи Вељка Петровића јављају се као неминовност једне сложене уметничке личности. Кроз њих проговара приповедач, стојећи поред песника, и тиме доказујући сложене стваралачке домете овог ствараоца. У многим Петровићевим песмама присутна је распричаност и детаљно памћење карактеристично за епске песнике. Једна од особености његовог поетског говора је гомилање реторских питања и сликовитих одговора, чиме песник постиже извесну драматичност и завореност свога израза. Петровићев говор је особен по извесним архаичним речима, које у добро одабраним склоповима дају експресивне исказе. По Михизовим речима, Петровић „мири књишко са уличним” што га чини „једним од првих демократа нашег песничког језика”.

Прозни записи, као и већина осталих песама ове збирке, откривају песникову склоност ка постављању „последњих и проклетих питања”. Поменута мисао, истина, лепота, љубав, стваралаштво, свемир, човек, смрт, извиру из стихова Вељка Петровића. Тежња за разрешењем загонетке зване човек и жеља да се што тачније одреди његово место под капом небеском, видљива је у прозном запису „Звездар”. Унапред закључујемо да одговора нема, већ је крајњи домет људске мисли запитаност над тајном света и човека. Рефлексивни дOMETИ су видљивији и заступљенији у стиховима, него у приповеткама Вељка Петровића. Писац у приповеткама своје мисли утки-

ва у доживљаје из природе, док их у песмама отвореније износи, и као предмет и начин песничке градње, тако да су оне основно извориште „општости ове поезије”.

Читајући „Крилату грудву земље” уочавамо поред песама комичко-визионарске инспирације и песме са изразито чулним сликама природе. Вељко Петровић је мање изучаван као песник природе која је умногоме одредила његове идејне ставове. У тим песмама највиши домет остварују песникови опажаји преточени у експресивне, звучно-визуелне слике у којима доминира детаљ. Превласт чулних детаља над апстрактно-симболичним призором целине уочава се у песми „Сунчани часовник”. Овде проблем темпоралности потискује детаљ који привлачи пажњу читаоца: „И цвет, ко дете на образу с капљом, насмешиће се руци што га бере, и кишна млака, у јарку крај пута, у зрцало се небеса претвара!”.

Свет природе видљивији је у позном Петровићевом песништву, и ближи је свету његове прозе него ране поезије. Петровић, пишући о Јовану Грчићу Миленку, износи дефиницију песника природе, и записује да их има две врсте: „Једни описују природу или реалистички или симболичко-лирски, а други изражавају само првобитно своје чуђење и одушевљење. Јован Грчић Миленко је спадао у ове последње. Као што слабији од прве врсте западну у фотографско, суво набрајање и интелектуалистичко алегорисање и умствовање, други, ако су слабији, у пусто и банално кликтање, махање шеширом да тако кажемо, и бацакање.”

Петровић успева да своје доживљаје природе транспонује до објективних слика виђеног, и као такав бива склон рефлексивним дометима, па његове слике из природе носе неку вишу поруку. Као изразит песник природе Петровић пева песму „Шеви” – крилатој грудви земље, која у себи носи основу његовог погледа на свет.

У песми „Топла, летња ноћ” дата је похвала биљу и видљив је песников доживљај биљног света као света хармоније и лепоте. Биљке заузимају прво место у концепцији света нашег песника. У кругу песама које немају дубљу мисаону транспозицију упечатљива је песма „Сетва”. Из њених стихова избија песникова антејска веза са земљом и љубав према њој: „Сагни се, клекни, буди ближе њој, измами клицу трудом, љубављу, нагни се над њом, као над колевком, ко врач на бојном пољу, над јунаком. Мрви је, мрви, грумен јој ко хлеб. Земља је здравље, не оставља мрље, она и додир прљаве нечисти брише са твог болног, окуженог бића.”

Петровићев истанчани лиризам и способност кондензације песничке слике видљиви су у песми „Студена осама”: „Одлетела је птица – дрозд... Гола се грана још сећа ње, – и љуља”. У овим стиховима видљива је способност аутора за уочавање детаља, и извесна сличност

хаику поезији. Закључујемо да су широке могућности у стваралачком перу Вељка Петровића.

Насупрот песмама везаним за свет природе, бројније су оне у којима је природа само полазиште и оквир за дубоку мисаоност песникову, односно знак који указује на друга значења. У тим песмама видљиви су трагови неоромантичарске инспирације у честим мотивима дуба, орла и планине, помало необични за песника равнице. У тим висинским и орловским доживљајима природе уочавамо паралелу са Ђуром Јакшићем. У једном од својих текстова Десанка Максимовић је изјавила: „За читање Вељкове поезије и данас треба дубоко удахнути ваздух као за читање које од његових раних песама или Јакшићеве 'Отаџбине'.”

Везаност за висинске пределе Петровић нам објашњава у свом есеју о равници, у књизи „Време и догађај”: „Са брда силазе орловске, освајачке енергије, оснивачи нација и држава, али на равници се разбијају оквири братстава, на њој се живи национална и државна мисао, на њој се више осећа опште људско припадништво и заједница.” Наш песник је настојао да све то обједини у јединствену целину и преточи је у стихове.

Јакшићев „Орао” наткриљује у више налета Петровићеву поезију, из њега је изведен придев „орији”, који проналазимо у песми „Дух човеков”, затим у наслову песме „Орији покој”. У „Оријем покоју” видљива је орловска снага и суздржаност, и уочљиви су песникови омиљени топови – стена, дуб, гора. Ова песма исказује силну а неостварену орловску и песникову жудњу да се „почива крилат” и удахне мир „даљина, звезда, нечујних облака”. Завршни стихови збирке дати под насловом „Тек орао” могу нам предочити позно песништво Вељка Петровића. У првој строфи проналазимо песников непосредни доживљај природе, сажет и језгровит, док у другој строфи налазимо трагове романтичарског наслеђа и песникову транспозицију у више космичке пределе.

Међу позним песмама Вељка Петровића присутне су и песме са национално-историјским мотивима, али се знатно разликују од оних писаних у ранијим раздобљима. Постају скептичније и дају одраз сазнања историје и болног човековог искуства. Илустрацију за наведене промене налазимо у песми „Наши трагови”, написаној 1961. године у Будиму. Песма је особена својом актуелношћу, и сведочи о све већем губљењу трагова српског живота и културе упркос великом одрицању оних који су те трагове стварали.

Враћајући се на средишњи део збирке, и прелазећи на њену другу половину, уочавамо промене у обиму песама. Као да се наш песник, у поодмаклим годинама, већ заморио. Своје мисли све више скраћује, износи их у све краћим стиховима, веома сажето али и даље прецизно и „шапатом”, како је и насловио други циклус „Крилате грудве земље”. Завршна и најупечатљивија песма поменутог циклуса носи на-

слов „С јесењом кишом”. У њој је видљиво песниково суочавање са смрћу. Полазиште је опет природа, овога пута јесења киша која симболизује јесен песниковог живота и слутњу долазећег краја. Суочава се песник са смрћу и на другим страницама ове збирке, и као средство за одбрану дозива своју мудрост: „Мудрости, приђи да ме мириш са њом!”. Песник ни овде не посустаје, већ као одбрамбену силу истиче људски ум и срце. Смрт понекад бива и „видар благи”, као у песми „Смрт у лудници”. И овом песмом је Вељко Петровић дубоко рефлексиван, и показује склоност ка мрачним темама. Песников доживљај смрти проналазимо транспонован у лептировом доживљају поменуте неминовности у песми „Лептир на руци”. У последња два стиха успостављена је истоветност свега што постоји „пред стихијом и загонетком смрти”.

У позницама Вељка Петровића уочљива је и критика људског света. Ојађеност људским родом видљива је и у песми „Одбегло срце”. У дијалогу Зевса и срца песник нам даје слику човека: „плот је њина мекка, ал нокти су им оштри, зуби тврди, и, – још бих реко, а ти се не срди, – лактове што им као кљове створи, па су сад неки од вепрова гори”.

Петровићев смисао за појединости и детаље из природе видљив је у афористично-епиграмским песмама трећег и последњег циклуса ове збирке названог „Жуч и сузе”. И на почетку овог циклуса стоји „мис’о – симбол кристалне истине”. Приближавајући се самом крају ове збирке, песник постаје све сажетији а песме се претварају у пословичне изразе и поуке. Као да износи цртице из свог живота, песник проговара наднесен над сопственом судбином, о судбини човека упоште. Песмама слаби уметничка вредност али и даље задржавају мисаону компоненту која је присутна до самога краја збирке. Заклапајући њене корице намеће нам се мисао да се иза ових стихова крије једна рефлексивна природа чији су домети свеобухватни. Размотривши ову позну збирку Вељка Петровића добијамо потпунију слику његовог целокупног дела.